

Een ethiek van verbinding

Over de horizon van onze toekomst hangt een dwingende vraag naar normen en waarden die hoop geven en bruggen slaan. Een vraag naar meer ethiek. Maar wat is ethiek eigenlijk? Hoe doe je aan ethiek? En waar komt ze vandaan? Wat voor zinnigs valt daarover te zeggen nu onze werkelijkheid op haar grondvesten davert?

AUTEUR RUDY DHONT
ILLUSTRATIES BART VAN DER KRAAN

Als lector ethiek houdt Rudy Dhont zich bezig met het bekijken, ervaren en overdenken van wat ons op dit kantelpunt in de geschiedenis overkomt, en wat daaruit te leren valt over alternatieve toekomsten.

www.labOrint.be

Lastige vragen

Je zou denken dat het een eitje is om iets over ethiek te schrijven als het vak je al twintig jaar bezighoudt. Niet dus. Hoe dieper je graaft, hoe weerbarstiger de kwesties worden, en hoe ondoordieper de werkelijkheid. Meer vragen dan antwoorden. Slangen die hun staarten opeten. En schildpadden, de ene onder de andere.

Al die vragen, slangen en schildpadden ten spijt, kan ethiek misschien nog het best omschreven worden als de zoektocht naar wijs handelen. Dat klinkt verdacht simpel, maar wanneer de ethische kwesties zich aandienen, zijn ze vaak even urgent als netelig en onontkoombaar. En de keuzes dienen gemaakt te worden in een grillig, complex en voortdurend veranderend hier en nu.

In lastige tijden

Soms vraag ik me af of het bij anderen ook voelt alsof we daarbij nauwelijks de tijd krijgen om op adem te komen: ecologische ravage, een pandemie, energiekwesties, oprukkende oorlog, onrecht en conflicten, verscheurende polarisatie. Ze zijn van een complexiteit waarvan je moedeloos wordt. Voeg daaraan toe: de ontelbare keuzes waarvoor we in het leven van alledag komen te staan. En de wetenschap dat gevolgen van keuzes ver kunnen uitdeinen in een werkelijkheid waar alles samenhangt. Zalig de onwetendheid dan maar?

Worden we, zoals in een oud verhaal, gewogen en te licht bevonden nu een hand tekens op de muur schrijft? Wat horen we te doen? Wat is goed leven (*buen vivir, ubuntu, techqua ikachi...*) voor ons allen? Wat is wijs handelen, hier, nu?

Ethische vragen dienen zich gewoonlijk in volle hevigheid aan wanneer de vanzelfsprekendheid afbrokkelt en het te volgen

spoor minder evident is. Zo bekeken smeekt onze tijd om ethiek: systeemcrisisen allerhande dwingen ons om dingen scherp te stellen. Als wat misgaat niet slechts een onbedoeld neveneffect is van keuzes uit het verleden, maar inherent is aan de ingeslagen weg zelf, dan is het goed om in de spiegel te kijken en ons af te vragen waar we mee bezig zijn. Dan is het goed om na te denken hoe we dat 'goede leven voor ons allen' opnieuw dichterbij kunnen brengen – al zijn we mensen.

Ethiek als het overdenken van moraal

Het is gebruikelijk om een onderscheid te maken tussen moraal en ethiek. Moraal is dan het geheel van normen en waarden – mores – dat af te lezen valt aan hoe mensen zich gedragen. De moraal kan in kaart gebracht worden. Ze toont wat gangbaar is voor een persoon, groep of cultuur: wat men belangrijk en goed, of minder belangrijk en fout vindt. Eigenlijk vormt ze het topje van een ijsberg van verhalen die mensen over zichzelf vertellen: ze is de zichtbare buitenkant van een heleboel onuitgesproken vooronderstellingen en aannames over wie we als mens zijn. Als je er middenin zit, zijn die mores de evidentie zelf en het kan ver-

domd lastig zijn een andere binnenwacht zelfs maar te begrijpen. Luisteren, diep luisteren, lijkt dan de boodschap, zoniet raken we met die levensnoodzakelijke diversiteit verzeild in slag en strijd. Ethiek daarentegen is geen beschrijvende, maar een veeleer kritisch-nadenkende, zelfs voorschrijvende bezigheid: hoe horen we eigenlijk te handelen? Ethiek vormt daarmee een kritische reflectie op de geldende moraal, en op de gangbare vanzelfsprekendheid en cultuur waarbinnen ze past. Als ethiek – moraalfilosofie – van betekenis wil zijn, dan moet ze volop te denken geven: ze hoort thuis in de wijsbegeerte – het zoeken naar wijsheid. Laat de term filosofie ons echter niet op het verkeerde been zetten: als zoektocht naar wijs handelen gaat het om een heel praktisch vak. En het is kort dag: omdat de uitdagingen en bedreigingen op dit moment historisch en mondiaal zijn, kan ethiek niet anders dan diep graven in de ziel van onze tijd. Ver voorbij wat haalbaar of betaalbaar is. En, laten we het tijdspectief alvast wat oprekken: wat zal ons maken tot wijze grootouders en voorouders voor komende generaties?

Drijfzand en echokamers

Maar is er wel vaste grond onder de voeten als we zulke kritische reflectie willen maken? Het gevaar is immers verre van denkbeeldig dat we onszelf dieper in het drijfzand van onze eigen aannames en opvattingen duwen wanneer we die als toetssteen willen gebruiken voor het kritisch overdenken van onze eigen of andermans moraal. Zijn er wel dingen die we absoluut en categorisch kunnen noemen, of is alles uiteindelijk subjectief en relatief? Het is tekenend dat we het zelfs niet over de mensenrechten eens zijn. Ieder zijn waarheid dan maar, en ieder zijn wereld?

Misschien dat er ooit plekken of momenten geweest zijn waar zulke vragen niet gesteld werden. De marsrichting was duidelijk, het eigen gelijk bood een onbetwistbare basis, en de legitimatie ervan kwam uit bijvoorbeeld openbaring, traditie of macht – en nog vaker uit een combinatie van dat alles. Wie het wereldbeeld en de verhalen waarin het zijn uitdrukking vond, niet deelde, zat aan de verkeerde kant van de geschiedenis, of zelfs van de evolutie. En dus ook aan de kant waar de slachtoffers vielen: hun weg naar de hel was geplaveid met de voornemens van anderen. Een aantal van die forse stemmen is ondertussen uitgehold of ontmaskerd, en van de fundamenteen waarop hun huizen waren gebouwd, blijft verrassend weinig over. Dat zou een gepaste bescheidenheid moeten opleveren. Maar ongegeneerd worden ze vervangen door nieuwe verschijningsvormen van het grote eigen gelijk. En opnieuw loert hetzelfde gevaar: dat we onze kijk op de werkelijkheid verwarren met de werkelijkheid zelf. Opvattingen, verhalen en wereldbeelden worden daarbij eindeloos versterkt in echokamers allerhande.

Tot ze zelf onze werkelijkheid worden – een zichzelf vullende voorspelling? Tot we krijgen waar we om vragen?

Een slang die in haar staart bijt

Zo'n terugkoppeling roept het beeld van de *ouroboros* op: in die voorstelling zijn er geen ultieme fundamente, en schept en herschept het leven voortdurend zichzelf. Als een slang die in haar staart bijt, vervelt een opvatting, keuze, verhaal, droom, -isme of kijk op de wereld langzaam maar zeker – schub per schub – tot die wereld zelf. Het is onmogelijk te zeggen waar en wanneer het precies gebeurt. Maar de keuzes en verhalen doen ertoe omdat ze letterlijk mee vormgeven aan onze werkelijkheid.

En we kunnen niet *niet* kiezen: in de praktijk van de ethiek kunnen we niet onder een soort verdomde plicht uit. We zijn in zekere zin veroordeeld tot oordelen: welke verhalen kiezen we, in wat voor wereld willen we leven? Er zijn geen wachtkamers van neutraliteit of onpartijdigheid. Er is alleen die slang die in haar staart bijt. En als er dan toch een laatste fundament of beginsel is, dan is het dat scheppende en herscheppende zichzelf in stand houden van het leven zelf. Het leven zelf als richtsnoer, norm en standaard: die eeuwige cyclus waarin dood en geboorte elkaars mogelijkheidsvoorwaarde zijn en alles bestaat bij gratie van het andere.

Misschien zijn keuzes dan gewoon ethisch als ze harmoniëren met dat leven zelf als een zichzelf herscheppende mogelijkheid. Een moraal die de toekomst van leven ondergraaft, schiet bijgevolg grondig tekort. Kijken we dan zo diep in de ziel van onze tijd dat onze focus verschuift van *goed* leven naar *goed* *leven*?

De handen uit de mouwen: ethiek als gesprek

In het kosmologisch beeld van de schildpadden – waarbij onze wereld op de rug van een schildpad rust, die zelf weer op een schildpad rust, enzovoort tot in het oneindige – zijn we best wel wat schildpadden afgedaald. Maar meer dan een vaag 'het leven zelf als toetssteen en norm' heeft dat niet opgeleverd. De vraag blijft: wat betekent dat? Moeten we dan rondjes blijven draaien?

Misschien wel. Misschien is het meest fundamentele aan een ethische reflectie wel gewoon het feit dat ze dat mysterieuze, dragende midden – het leven zelf – niet uit het oog verliest, en dat ze blijft cirkelen omheen

Het beeld van de ouroboros: in die voorstelling zijn er geen ultieme fundamente, en schept en herschept het leven voort- durend zichzelf

de vraag wat het goede leven voor ons allen inhoudt, behoedt of dichterbij brengt. Zijn het bovendien niet vooral de vragen die ons samenbrengen en samenhouden, eerder dan de antwoorden? Die hebben al eens de neiging om ons te verdelen. Jammer, en het hoeft niet: het leven leert ons dat diversiteit net veerkracht oplevert en dat alle eieren in één mandje geen goed idee is. Toch varen we niet blind. Mensen, op tal van plekken, in tal van omstandigheden en op tal van momenten, hebben antwoorden geformuleerd en keuzes gemaakt. Onze diverse geschiedenissen vormen dus een inspiratiebron om te zien wat voor samenlevingen het gevolg zijn van welk soort moraal en verhalen. Bovendien: kritisch nadenken, over bijvoorbeeld (de eigen) moraal, samenleving of cultuur, kan je alleen maar als je kunt vergelijken. Dat betekent: weet hebben van alternatieven. Pas in de spiegel van een ander beginnen we onszelf te zien. Pas door te vergelijken begin je opvattingen, aannames, culturen en wereldbeelden in hun eigenheid, identiteit en diversiteit te zien. Ethiek wordt dan het gesprek dat een web vol verschillen bijeenhoudt. Het volwassen gesprek tussen open, luisterende personen, eerder dan de verborgen schat die door gespecialiseerde tovenaars tevoorschijn gehaald wordt. In een veranderende, pluralistische, multiculturele wereld – de slang blijft in haar staart bijten! – is ethiek werk in uitvoering waarvoor we elkaar nodig hebben. Tradities en culturen kunnen elkaar essentiële dingen leren over de weg die we kunnen inslaan, terwijl ze ons helaas ook wijzer maken over routes die we dienen te vermijden. En waarom zouden alleen mensen hun zegje hebben over deze dingen? We zijn hier tenslotte niet alleen, en bestaan bij

gratie van al die anderen, waarvan slechts sommigen mensen zijn. Loopt het trouwens niet fout af als al die anderen tussen ethische haken worden geplaatst? Waar horen we hun stem? De dieren, planten, bomen, bergen en rivieren? Onze relaties – elk met hun ethiek?

Mythologie van tijdloze spiegels

Heel veel culturen hebben een 'plek' waar al wat leeft samenkomt en stem krijgt, waar alles zich verbindt: de zogenaamde oorsprongsverhalen uit hun droomtijd, al-tijd of *everywhen*.

Nooit vormen ze slechts één verhaal; dat op zich is al een krachtige lering. Het zijn cycli en clusters – een ecologie van verhalen – die barsten van de gebeurtenissen en schijnbare tegenstrijdigheden, en ze zijn bevolkt met een waarlijk bont gezelschap, zoals het leven zelf. De verhalen brengen orde en tonen wat ieders plek is, al ruimen ze evengoed plaats in voor herscheppende wanorde. Stukken uit die cycli geven vaak ook aan wat er kan gebeuren als fundamentele voorschriften of taboes – oerethiek – met de voeten worden getreden. Wat overigens altijd wel ergens gebeurt: we zouden geen mensen zijn.

Deze verhalen vormen de tijdloze spiegels van ons gezamenlijk mensengeheugen en onze diversiteit aan geschiedenissen. Wat mensen kunnen meemaken, ligt erin opgeslagen. Het zijn dus niet slechts oorsprongverhalen, maar evengoed toekomstverhalen die ons helpen laveren en navigeren. Misschien moeten we helemaal niet op zoek naar nieuwe verhalen. Ze zijn er al-tijd al geweest. Ze zijn van ons allemaal. Maar vooral ook van zichzelf: finaal laten ze zich niet voor onze karren spannen – te mysterieus, te meerlaags, te sfinxachtig. Te levend.

Zulke verhalen spreken ons aan en spreken ons op dingen aan. Wie er zich in begeeft, neemt deel aan het grote gesprek dat het leven zelf is. Ze brengen samen. Erin kruipen en ze laten spreken is één van de manieren om ons onze verwantschap met de rest van het bestaan te herinneren.

Ethiek van verbinding

Zou dat geen ethiek voor de toekomst kunnen zijn: een ethiek van verbinding? Een ethiek die niet slechts de diepe verwantschap van alles erkent, maar in die verbinding haar vruchtbare bestaansgrond vindt: we delen hetzelfde leven. Het is een ethiek die van binnenuit komt – vanuit een geleefde ervaring – en ze is vele malen krachtiger dan wat wilskracht, opoffering, plichtsgevoel en angst kunnen bereiken.

Een ethiek van verbinding spoort trouwens diep met een basiskenmerk van dat zichzelf scheppende en herscheppende leven: evolutionair speelden connectie, samenwerking en symbiose een veel grotere rol dan wedijver en competitie.

Een ethiek van verbinding. Vooral ook wanneer de toestand godeloos en onbegrijpelijk wordt en het Noodlot toeslaat – alweer zo'n personage uit de oude verhalen.

Verweven leven. Er is geen ander.

Een ethiek van verbinding? Een ethiek die niet slechts de diepe verwantschap van alles erkent, maar in die verbinding haar vruchtbare bestaansgrond vindt: we delen hetzelfde leven